

A 11

MAATSCHAPPIJ - ANALYSE

J. F. Glastra van Loon

J. J. Vis

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

1.

S C H E E F G R O E I

Onze maatschappij is gekenmerkt door een hoog veranderingstempo. Er worden per jaar meer wetenschappelijke en technische vindingen gedaan, meer nieuwe producten op de markt gebracht, nieuwe vormen van dienstverlening ontwikkeld en nieuwe specialisaties ingevoerd dan eerder in de geschiedenis het geval is geweest. Volgens tot voor kort gangbare maatstaven is dit veranderingsproces ook een groeiproces.

Er is kwantitatieve groei : een snelle aanwas van de wereldbevolking, vermeerdering van de productie en consumptie van goederen, zowel in absolute zin als per hoofd van de bevolking. Er is ook kwalitatieve ontwikkeling, vooral in de vorm van vergroting en verfijning van onze beheersing van de natuur. Of ook ons vermogen de maatschappelijke ontwikkeling te sturen groeit, is moeilijker vast te stellen. Verschillende maatschappijen en individuen hebben op dit punt bovendien verschillende behoeftes en stellen verschillende eisen.

Zeker is, dat wij onze vermogens tot beheersing van de maatschappij niet zo hebben gebruikt dat een ernstige scheefgroei in de verhouding van de mens tot zijn natuurlijke milieu werd voorkomen : het natuurlijke evenwicht is op een zodanige manier aangetast dat het voortbestaan van de mensheid wordt bedreigd. Dat is negatieve groei. Waarneembaar is voorts, dat een democratische besturing van onze eigen maatschappij bloot staat aan gevaren.

1e druk maart 1976

2e druk januari 1977

STICHTING WETENSCHAPPELIJK BUREAU

d⁶⁶

M E N S E N K O M E N I N H E T G E D R A N G

Er is nog een tweede vorm van scheefgroei gaande in onze maatschappij. Deze speelt zich af in de verhoudingen tussen mensen en in de ontwikkeling van het individu.

Mensen jagen elkaar op en verdringen elkaar : in steden en op wegen, in de natuur en in de maatschappij. Zij oefenen een overdreven druk uit op elkaar en op zichzelf tot het verwerven van prestige en macht door stijging op de maatschappelijke ladder en door het tentoonspreiden van bepaalde consumptiepatronen. Zij gebruiken ieder jaar meer ruimte, meer goederen, meer energie, maar houden steeds minder ruimte, tijd en aandacht over voor wat zij verwerven en tot stand brengen.

Mensen worden steeds afhankelijker : niet van elkaar als medemensen, maar van instanties en organisaties. Zij gaan met elkaar om als autoriteiten en functionarissen, als consumenten en producenten, als deskundigen en cliënten, als vertegenwoordigers van groepen en belangen, kortom : als spelers van rollen die van hen worden verlangd. Zij ontwikkelen niet in de eerste plaats hun persoonlijkheid, maar de kundigheden en vaardigheden die nodig zijn om dat spel mee te spelen. Zij verrijken elkaar niet direct en persoonlijk, maar indirect en onpersoonlijk : door te werken aan de vermeerdering van een bepaald soort welvaart.

Dit alles is geen natuurlijke noodzaak. Er zijn individuen en groepen die op andere manieren inhoud proberen te geven aan hun bestaan. Het is een kwestie van keuze. Die keuzemogelijkheid is in ons maatschappelijk stelsel niet meer goed zichtbaar.

De soort welvaart die wij voortbrengen vereist een hoge graad van organisatie. In het netwerk van organisaties en instanties dat wij hebben opgebouwd zijn de gevolgen van ieders doen en laten onzichtbaar als die van regendruppels die in zee vallen.

Het is nodig ons maatschappelijk stelsel zo te hervormen dat onze fundamentele keuzemogelijkheden en hun lange termijn effecten beter zichtbaar worden gemaakt.

D E N A T U U R R A A K T O P

De welvaart van de mens berust voor een belangrijk deel op de natuur en op de aanwezigheid van medemensen, voor een ander deel op zijn georganiseerd vermogen grondstoffen en energie om te vormen voor zijn gebruik. De daarbij vrijkomende niet bruikbare stoffen en warmte worden geloosd in de natuur. Tot de niet direct zichtbare gevolgen hiervan behoort, dat de aarde nu uitgeput en onbewoonbaar dreigt te worden. Dat betekent een fors verlies aan welvaart. Dat welvaartsverlies wordt onvoldoende gemeten en in onze welvaartsberekeningen en besluitvorming onvoldoende betrokken.

De natuur is een gemeenschappelijk erfgoed vallend onder gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Zij is ook een gemeenschappelijke bron van welvaart die eens onuitputtelijk leek en nu steeds schaarser wordt. De één kan op dat goed niet meer aanspraak maken (hij heeft immers tot zijn bestaan niet meer bijgedragen) dan de ander. Deze generatie heeft er niet meer recht op dan een volgende. In feite is het genot van de natuur en van natuurlijke goederen (het landschap, zuivere lucht, zuiver water enz.) erg ongelijk verdeeld.

De verdeling van natuurlijke goederen kan en behoort niet op dezelfde voet te zijn geregeld als die van vervaardigde goederen en verleende diensten. Niettemin is de verdeling van natuurlijke goederen nu in feite voornamelijk afhankelijk van die van vervaardigde goederen en verleende diensten, omdat de productie en consumptie van die goederen en diensten alleen mogelijk is door beslag te leggen op de gebruiksmogelijkheden van onze omgeving.

Onze berekeningen van welvaart en productiviteit moeten op een realistischere basis worden gesteld.

De maatschappelijke verdeling van goederen moet worden herzien.

S C H A A L V E R G R O T I N G E N
S O C I A L E D O E L M A T I G H E I D

Mechanisering en automatisering maken productieprocessen in hoge mate beheersbaar en berekenbaar. Specificaties van onderdelen en eindproducten kunnen worden gerealiseerd tot niet eerder geëvenaarde graden van nauwkeurigheid. Omgekeerd vereist deze productiewijze ook een hoge graad van beheersing, planning en organisatie. Hij vereist bovendien aanzienlijke investeringen die kapitaal langdurig vastleggen. Dit maakt, dat het rendement van ondernemingen die gebruik maken van deze technieken met een hoge graad van zekerheid berekenbaar en gewaarborgd moet zijn : men moet kunnen rekenen op regelmatige toelevering en afzet van goederen tegen voldoende vaste prijzen.

Een onderneming kan zich het best beschermen tegen de risico's van de markt door te groeien tot een zodanige omvang, dat hij zich kan verzekeren van een regelmatige afzet en toelevering van goederen tegen bepaalde prijzen. Voor dat eerste is ook consumptie van een bepaalde omvang in een bepaald tempo van vervaardigde goederen noodzakelijk. De gebruiks- en verbruikspatronen van onze consumptiemaatschappij zijn een wezenlijk bestanddeel geworden van een "gunstig ondernemingsklimaat".

Schaalvergroting (door expansie, overname en samensmelting) beperkt zich niet tot het bedrijfsleven (waar klein- en middengroot bedrijf steeds verder worden uitgedund behalve als leveranciers van gespecialiseerde "know how" en in bepaalde gespecialiseerde verkoopbranches), maar is kenmerkend geworden voor vrijwel iedere sociale activiteit. Hij wordt steeds gedictieerd door de noodzaak van planning van ketens van activiteiten, verhoging van efficiency en uitschakeling van risico's; d.w.z. door overwegingen van technische en bedrijfseconomische doelmatigheid.

In de industriële sector wordt deze noodzaak bepaald door de hoge en langdurige kapitaalsinvesteringen die worden vereist door een voortschrijdende technologisering van de productie. Daarbuiten zijn het voornamelijk verwetenschappelijking, specialisering en professionalisering van allerlei vormen van dienst- en hulpverlening die planning en kosten verlagende schaalvergrotingen nodig maken.

Mechanisering en automatisering van werkzaamheden zijn arbeidsbesparend. Zij maken daardoor in principe humanisering van arbeid mogelijk. Zij vergroten bovendien de welvaart in zoverre als zij (dankzij de kostenverlagende effecten van massaproductie) een groter assortiment van goederen in bredere lagen beschikbaar maken dan zij vroeger ooit zijn geweest. Soortgelijke voordelen treden ook op in de sector van dienst- en hulpverlening (onderwijs, gezondheidszorg, maatschappelijk werk, enz.)

Tegenover die voordelen staan ook nadelen. Zowel voor het natuurlijke als voor het sociale milieu. Die nadelen worden echter nog teveel onderschat vanuit een instelling die wetenschappelijke en technologische vooruitgang ziet als een goed op zichzelf en die leeft vanuit de verwachting dat wetenschap en techniek telkens uit zichzelf de middelen zullen voortbrengen die de nadelen van hun toepassing weer opheffen. Deze instelling en deze verwachting maken dat technische en bedrijfseconomische doelmatigheid in de besluitvorming een onevenredig groot gewicht krijgen ten opzichte van de sociale doelmatigheid van georganiseerde activiteiten.

Er moet meer rekening worden gehouden met de negatieve welvaartseffecten van grootschalige organisatievormen. Het is nodig de besluitvorming van instellingen en organisaties zodanig te hervormen, dat de sociale doelmatigheid van georganiseerde activiteiten en de belangen van degenen die door de besluiten worden getroffen beter tot hun recht komen.

5.

DE MAATSCHAPPIJ WORDT VERBROKKELD

Ons vermogen de natuur voor ons te laten werken berust op een vergaande specialisatie van kundigheden en verdeling van werkzaamheden. Dit vereist een hoge graad van gespecialiseerde scholing en opleiding, van informatieverwerking, planning en organisatie. Dat alles heeft zijn terugslag op de inrichting van de maatschappij en de ordening van ieders bestaan in ruimte en tijd.

Het brengt diepgaande scheidingen met zich van wonen, werken, leren en ontspannen. Het gaat gepaard met bepaalde vormen van urbanisatie (waaronder verkrotting en/of "Manhattanisatie" van binnensteden, ruimte verslindende suburbanisatie, bezit van tweede woningen) en met het ontstaan van kostbare transport- en communicatiesystemen. Er ontstaan "monoculturen" van jongeren, werkenden, ouden van dagen, zieken en verzorgden.

Het aantal geografische en maatschappelijke bewegingsmogelijkheden neemt in beginsel toe (zij het niet voor ieder in dezelfde mate). Ook de mogelijkheden om verschillende activiteiten en producten op verschillende manieren voor verschillende doeleinden te combineren neemt toe. Dit schept gunstige voorwaarden voor inventiviteit en creativiteit, het stimuleert technische, maatschappelijke en artistieke vernieuwing, het verhoogt het tempo van verandering.

Tegelijkertijd worden de maatschappelijke cohesie, de samenhang tussen mensen, en de persoonlijke integriteit op een zware proef gesteld. De maatschappij wordt uiterst ingewikkeld en brokkelig. Hij wordt moeilijk bestuurbaar en het is moeilijk er je weg in te vinden. Directe, op wederkerigheid berustende verhoudingen worden vervangen door indirecte, over vele schijven lopende afhankelijkheidsrelaties. Er zijn steeds minder bezigheden die hun eigen beloning voortbrengen : men moet die telkens zoeken in een "volgende" activiteit na daar eerst de middelen voor te hebben verdiend. Menselijke verhoudingen komen zo in de greep van prestatiedrang, commercialisering en administratief beheer waarin nummers voor computersystemen ieders identiteit bepalen.

Wij leven in een transformatiecultuur met veel keuzemogelijkheden (en wegwerpartikelen), weinig zekerheden en continuïteit. Verantwoordelijkheid en zorg voor het duurzame (in de natuur en in menselijke verhoudingen) worden verdrongen door jacht op het grijpbare, op korte termijn haalbare. Men ziet in de overcomplexiteit geen samenhang meer en geeft het zoeken daarnaar veelal op - hetzij door zich over te leveren aan het spel om de knikkers, hetzij door zich helemaal daarbuiten te plaatsen en afzijdig te houden. Conflictstoffen hopen zich op en kunnen steeds minder goed worden verwerkt.

Het is nodig te komen tot een herwaardering van maatschappelijke en individueel menselijke belangen en de inrichting van onze maatschappij en onze maatschappelijke instellingen meer af te stemmen op de ontwikkeling van directe tussenmenselijke onderhoudstaken en wederkerige verzorgingsrelaties.

I N D I V I D U E N W O R D E N V E R K N I P T

Vrijheid wordt in onze maatschappij teveel gezien als het hebben en vermeerderen van keuzemogelijkheden, te weinig als het bezitten van de mogelijkheid om zich te ontwikkelen als een persoon, d.w.z. als een eenheid van denken, voelen en doen. Voor die ontwikkeling zijn keuzemogelijkheden nodig maar niet voldoende. Zij moeten bovendien worden samengesmeed tot een continuïteit bezittende eenheid.

Het overmatig beklemtonen van de vermeerdering van keuzemogelijkheden veroorzaakt discontinuïteit en verknipte persoonlijkheden. De problemen en conflicten die hierdoor ontstaan worden op dezelfde manier aangepakt als waarop de vermeerdering van onze welvaart en keuzemogelijkheden in het algemeen wordt nagestreefd : door het inzetten van speciaal daartoe opgeleide deskundigen in verschillende, op deelaspecten van de problemen gerichte organisaties. Als gevolg daarvan ontstaan weer nieuwe problemen.

Hulpverlening aan "mensen in moeilijkheden" door professionele werkers met specialistische deskundigheid in dienst van zich op bepaalde problemen richtende organisaties scheidt kloven en contactdrempels tussen die hulpverleners en degenen om wie het gaat. Het roept een aparte maatschappelijke orde in het leven binnen de maatschappij van hulpbehoevenden en helpers met eigen rangen en standen, eigen gedragscodes en waardenstelsels. Dit heeft stigmatiserende, discriminerende en vervreemdende effecten. Hulpverlening van deze soort verandert de afhankelijkheid van degenen aan wie hij wordt geboden - bijv. door er een maatschappelijk meer aanvaardbare vorm aan te geven of door hen in hun "onmaatschappelijkheid" te bevestigen. Hij heft die afhankelijkheid niet op en neemt evenmin de maatschappelijke oorzaken ervan weg.

Hulpverlening wordt zo een zichzelf bestendige en zelfs uitbreidende activiteit, een nieuwe deskundigheid met eigen opleidingen, organisaties, vakliteratuur enz., die een groeiend beslag legt op het nationale inkomen. Deze activiteit draagt niet bij tot de samenhang en saamhorigheid tussen mensen, maar scheidt juist nieuwe conflicten en nieuwe vreemdelingen in onze maatschappij. Hij versterkt en ondersteunt de wederkerige ondersteuningsmogelijkheden van mensen in de alledaagse omgang niet, maar draineert veeleer het reservoir aan ondersteuningsvermogen en -bereidheid in onze maatschappij.

De organisatie van hulpverlening moet worden omgevormd.

Hij moet uitgaan niet van de problemen zoals die zich

voordoen aan anderen en niet van de moeilijkheden die deze opleveren aan de overige maatschappij, maar van de directe noden en behoeften van de maatschappelijk zwakken zelf. Hij moet zich niet in de eerste plaats richten op de overdracht van elders ontwikkelde vaardigheden en inzichten, maar op de ontwikkeling van de creativiteit en initiatieven van de cliënten. De rol van de specialistische deskundige zal in het algemeen moeten worden herzien en teruggedrongen ten gunste van de sociale praktijkdeskundigheid van ieder lid van onze maatschappij dat bereid is zich in zijn eigen omgeving in te zetten. Zijn bijdrage zal meer moeten worden gericht op het vergroten van die praktijkdeskundigheid en minder op het direct toepassen en verder ontwikkelen van zijn specialistische deskundigheid.

Het accent zal in de hulpverlening meer moeten komen te liggen op preventieve dan op curatieve werkzaamheden.

H E T O N D E R W I J S P R O D U C E E R T
O N M A A T S C H A P P E L I J K H E I D

Ons onderwijs heeft teveel de vorm gekregen van het aanbieden van gestandaardiseerde kennispakketten. Het is te eenzijdig intellectualistisch, het verwaarloost praktische vaardigheden en belemmert zelfs de persoonlijkheidsontwikkeling en de ontwikkeling van de sociale vermogens van het individu. Mede hierdoor blijven sociale vaardigheden (en de vormen die zij krijgen) teveel gebonden aan maatschappelijk bevoorrechte groepen.

Voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid en van de sociale vaardigheid van het individu is de ontplooiing van zijn uitdrukkingsvermogen van essentieel belang. Verwaarlozing van de uitdrukkingsmogelijkheden in taal en gebaar in het onderwijs dupeert vooral kinderen die in dit opzicht "van huis uit" minder hebben meegekregen. Het veroorzaakt in het algemeen vereenzaming. De oplossing die men hiervoor kiest (erudiet intellectualisme of geharnast individualisme, groepsgewelddadigheid, alcoholisme of gebruik van andere verdovende middelen) verschillen naar persoon en omstandigheden; zij zijn symptomatisch voor een door vervreemding en vereenzaming geïnfecteerde maatschappij en cultuur.

De eenzijdigheden en tekortkomingen van ons onderwijs tellen extra, doordat het een steeds groter beslag is gaan leggen op onze tijd en meer bepalend is geworden voor onze kansen in de maatschappij. De concentratie van het onderwijs in een beginfase van het leven versterkt nog eens zijn vervreemdingseffecten. Het legt ieder opleidings- en beroepskeuzebeslissingen op op momenten waarop hij die niet realistisch kan nemen. Ook de aanpassing tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt wordt erdoor bemoeilijkt, de kans op onevenwichtigheden tussen beide vergroot. Die concentratie samen met de beslissende betekenis van zijn opleidingsniveau voor ieders maatschappelijke kansen maakt bovendien dat de drang naar een zo hoog (en daarom langdurig) mogelijke opleiding aanzienlijk wordt versterkt.

Ons opleidingsniveau ligt te hoog ten opzichte van de arbeid die moet worden gedaan. We wentelen dit voor een deel af op "gastarbeiders". Voor een ander deel levert het verspilling op van tijd, geld en menselijk geluk. De arbeid zal anders moeten worden verdeeld. Het onderwijs zal daaraan moeten worden aangepast.

De scherpe scheidingen van onderwijs en maatschappij en van leerfase en arbeidsfase die kenmerkend zijn voor ons onderwijs systeem moeten worden doorbroken.

In het onderwijs zelf moet meer ruimte worden gemaakt voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid en de sociale vermogens van het individu.

Onderwijs- en leerprocessen moeten sterker worden verbonden met praktijkervaring.

De leerplicht moet niet worden verlengd maar leer- en opleidingsrechten en de mogelijkheden daarvan gebruik te maken in verschillende levensperiodes moeten worden vergroot.

8.

DEMOKRATISERING EN VEROVERING
VAN DE TIJD

Onze cultuur is expansief van aard. Nadat de verovering van de aarde zijn omvang schijnbaar heeft doen inschropelen en ook andere volken en beschavingen de effecten van onze expansiedrang heeft doen ondergaan, heeft ons streven zich vooral gericht op onderwerping van ons handelen aan bewust gestelde doeleinden. Dit heeft een inschroepeling teweeg gebracht van ons tijdsperspectief - zowel naar het verleden als naar de toekomst. Het gaat gepaard met een instrumentalistische, alles tot middel reducerende houding - zowel tegenover onze omgeving als tegenover ons eigen doen en laten.

Dit streven naar een zo groot mogelijke beheersing van ons milieu dreigt om te slaan in een overheersing van onszelf door de middelen die wij daarbij maken en de nadelige effecten die wij

97015955

onbedoeld veroorzaken. De autonomie van het individu, de mogelijkheid om zelf op te komen voor eigen waarden en belangen, raakt in de verdrukking. Dat is niet een natuurlijke wetmatigheid, maar een door onszelf op gang gebrachte en in gang gehouden ontwikkeling.

De schijn van noodzakelijkheid en onafwendbaarheid van dit proces ontstaat voornamelijk door de opdeling van het maatschappelijke totaalgebeuren in reeksen van afzonderlijk georganiseerde, op speciale doelen gerichte en door specialistische deskundigen bestuurde activiteiten. Die activiteiten worden pas aan het eind van hun loop - bij de oplevering van een bepaald resultaat, product of beslissing - onderworpen aan controle door anderen dan degenen die ten aanzien van die afzonderlijke activiteiten specialistische deskundigheid bezitten.

Op deze manier ontstaat een indruk van collectief onvermogen. Dat gevoel van onvermogen weegt temeer, omdat wij zo'n sterk accent leggen op beheersing van de toekomst en de tijd (in toenemende graden van nauwkeurigheid). Zó als wij het streven naar beheersing van ons milieu nu hebben georganiseerd, brengen wij onszelf inderdaad in een toestand van onvermogen om collectief mee te spreken in beslissingen over onze toekomst. Dat organisatiepatroon is hoofdzakelijk gevestigd op een ongecontroleerde verwachting. Namelijk op de verwachting, dat het totaal van onze op grotere beheersing van telkens afzonderlijke onderdelen van het milieu gerichte activiteiten steeds verbeteringen zal opleveren van onze levensomstandigheden. Sommigen concretiseren die verwachting met een beroep op het marktmechanisme, anderen met een verwijzing naar de rol van wetenschap en techniek. Velen berusten omdat zij geen alternatief meer zien of omdat zij vertrouwen in de redelijkheid van de mens en de veerkracht van onze democratische instellingen.

De laatsten zien over het hoofd, (1) dat de redelijkheid van de mens alleen goed tot zijn recht kan komen in het kader van democratische instellingen en besluitvormingsprocedures, (2) dat de meerderheid van onze instellingen helemaal niet zo democratisch is ingericht, (3) dat onze democratische instellingen in veel besluitvormingsprocessen pas te laat aan bod komen.

Naarmate de beheersing van (natuurlijke en sociale) processen verder in de toekomst reikende effecten heeft, dienen degenen die de middelen voor die procesbeheersing hanteren eerder aan democratische controle te worden onderworpen.

Naarmate die middelen meer uitsluitend door

door vertegenwoordigers van degenen wier belangen op het spel staan. Dit geldt zowel voor staatkundige als voor andere sociale instellingen.

Demokratie is niet alleen een zaak van beslissen bij meerderheid van stemmen (dit is in feite zelfs in hoofdzaak een middel om besluitvorming mogelijk te maken wanneer geen eenstemmigheid kan worden bereikt).

Demokratie is ook een zaak van ruimte scheppen voor pluriformiteit (van meningen en gedragingen) en van hoor en wederhoor op voet van gelijkheid.

Het beginsel van hoor en wederhoor moet niet beperkt worden tot procedures voor de beslissing van gebleken geschillen. Het moet ook worden toegepast (in de vorm van expertise en contra-expertises en het horen van directe belanghebbenden) in die gevallen, waarin specialistische deskundigheid vereist is voor een zakelijke oordeelsvorming.